

Основні принципи і напрями реформування системи освіти і науки в Україні

І. О. Кресіна,

*доктор політичних наук, професор,
член–кореспондент НАПрН України,
заслужений діяч науки і техніки України,
завідувач відділу правових проблем політології
Інституту держави і права
імені В. М. Корецького НАН України*

Удосконалення законодавства у вказаних сферах має базуватися на основі принципів економічного прагматизму, максимальної ефективності людського капіталу, економії ресурсів, концепції «країни інновацій».

Середня освіта. Скорочення терміну навчання у середній школі до 10 років. Модернізація програм і методик викладання основних предметів, усунення «радянських атавізмів» у навчальних програмах. Особлива увага на опанування іноземною мовою.

Вища освіта – 5 років, освітній рівень – магістр (можливий проміжний рівень бакалавра). Державний іспит на вільне володіння двома іноземними мовами.

Державне замовлення, у тому числі від регіональних, місцевих органів влади, передбачатиме контракт із студентом і відпрацювання за спеціальністю та в тому регіоні, звідки було замовлення на підготовку спеціаліста, протягом не менше 5 років. Тобто держава (в особі органів, зацікавлених у підготовці фахівців певного профілю для певної галузі і для конкретного регіону) дає студенту кредит на навчання, який протягом 5 років поступово погашається. Відповідно визначатиметься кількість «державних місць», решта – за контрактом. Це дасть змогу ефективно використовувати кошти державного бюджету і людський ресурс в інтересах власної держави, а не зарубіжних країн.

Ліквідація штучної, науково необґрунтованої і врешті корумпованої системи ліцензування вищих закладів освіти (I-II, III-IV рівні).

Соціальний результат: здобуття середньої освіти триватиме 10, а не 12 років, вищої – 5, а не 6 років. Відтак спеціаліст «вступає в професію» і починає давати результат (собі й державі) своєю кваліфікованою і гідно оплачуваною роботою з 21 року, а не з 24 років. З цього віку працівник починає сплачувати внески до свого власного пенсійного фонду, забезпечуючи в такий спосіб себе і свою сім'ю, не покладаючи цей обов'язок на державу після 60-річного віку. Людина за власним бажанням може пра-

цювати до того віку, який вважатиме за можливе й потрібне з огляду на своє здоров'я, професійні інтереси, соціальний статус, суспільні потреби тощо. За умови запровадження страхової медицини страховий медичний поліс дасть змогу отримувати кваліфіковану медичну допомогу в необхідних обсягах без державної допомоги.

Економічний результат – колосальний як для кожної родини, так і країни в цілому. Через декілька десятиліть держава звільниться від непотрібних і принизливих забезпечувальних функцій, скоротяться величезні бюджетні витрати на освіту, медицину, соціальне забезпечення. Це дасть змогу суттєво підвищити оплату праці (за рахунок усунення високих податків).

Вища освіта закінчується отриманням диплома магістра і не продовжується на рівні аспірантури. Аспірантура – це рівень наукової, а не освітньої діяльності. Навчання в аспірантурі має стати максимально ефективним і незахмарно затратним процесом. Аспірант не повинен слухати лекції з тих самих дисциплін, які вивчав у виші. Він повинен бути вільним у виборі тематики науково-дослідної роботи й отримувати максимум можливостей для наукового пошуку, інновацій в складі творчих колективів, груп, лабораторій. Строк навчання в аспірантурі – не більше трьох років. Результат – дисертація з певної спеціальності й відповідний диплом тієї наукової установи, де він навчався й захистив дисертацію. Відтак науковець почне «давати віддачу» науці, державі вже з 24 років. Це підвищить авторитет і науковця, і наукової установи, де відкрито аспірантуру, а також посилить відповідальність вчених рад тих наукових установ, які прийматимуть рішення про наукову атестацію дослідників. Це також спрощує менеджмент атестації наукових кадрів, усуває корупційну складову в цій системі. Докторантура – не з повним відривом від виробництва, як зараз, а без відриву, строки не регламентуються. Сам інститут докторантури скасовується. Науковець самостійно або через інститут здобувача (з прикріпленням до наукової установи і визначенням наукового консультанта за бажанням здобувача) виконує актуальне для науки дослідження, не сплачуючи непомірні для науковця суми «за навчання» в докторантурі. Він працює й в міру своїх можливостей пише докторську роботу – не обов'язково за проблематикою установи, де працює. Усувається вимога щодо мінімального строку «розриву» між кандидатською і докторською дисертацією. В такий спосіб утверджуються академічна свобода й рівність можливостей, без дискримінації за ознакою «прив'язки» до професії чи місця роботи.

Основні принципи реформування процесу атестації наукових кадрів

1. Дерегуляція. Мінімум чисто формальних вимог, адже вони породжують імітацію, корупцію, шахрайство. Зняття вимоги щодо обов'язкової

публікації статей у зарубіжних «наукометричних» виданнях, корумпованих і тому нав'язаних попереднім керівництвом МОН України. Можливість представлення наукового дослідження у формі монографії як для кандидатів, так і докторів наук. Остаточне присудження наукових ступенів спецрадами.

2. *Прозорість.* Створення єдиного ресурсу дисертацій з автоматичним поданням текстів дисертацій та авторефератів, відгуків на дисертації та автореферати, автоматичною якісною перевіркою на плагіат. Обов'язкова онлайн-трансляція всіх захистів у реальному часі й створення відео-архіву захистів дисертацій на єдиному і доступному для всіх веб-ресурсі.

3. *Відповідальність.* Чітко виписати механізми і форми відповідальності, принаймні за плагіат (його критерії слід ретельно визначити). Наприклад, у випадку його знаходження дисертант позбавляється наукового ступеня (без терміну давності або з його визначенням), а також вчених звань, присуджених з урахуванням наукового ступеня, має повернути отримані надбавки, позбавляється посади (якщо для її обіймання необхідною була наявність наукового ступеня), не має права нового захисту протягом п'яти років; керівник / консультант, офіційні опоненти, голова спецради отримують офіційне і публічне попередження, а при повторенні ситуації позбавляються права на керівництво / консультування, опонування, керівництво спецрадою протягом двох років; спецрада отримує офіційне і публічне попередження, а при повторенні ситуації розпускається і не може бути знову створена при відповідній науковій установі / навчальному закладі протягом п'яти років. Створення відповідного «чорного списку» причетних до таких порушень осіб.

4. *Якісна оцінка* має здійснюватися не штучно створеним Національним агентством з якості вищої освіти (який, ще не розпочавши своєї роботи, вже створив масу корупційних каналів для знищення науки і комерціалізації вищої освіти та наукової діяльності), а науковими колективами і установами, що мають великий досвід і сформовані авторитетні наукові школи, здатні нести відповідальність за якість підготовки наукових кадрів.

Державна політика у сфері оцінювання результатів наукових досліджень не повинна сприяти згортанню наукової діяльності в країні, зокрема у сфері соціогуманітарних, а також природничих і технічних наук. Запроваджені попереднім керівництвом МОН України вимоги до публікацій у зарубіжних наукометричних виданнях (за якими чітко простежено корупцію з боку «зацікавлених у відкатах» спритних ділків від науки при уряді й на користь російських бізнесових проєктів «інтелектуального виснаження» України та української науки) мають за мету утвердити вторинність українських наукових періодичних видань, знижують їх престиж, сприяють відтоку частини наукового контенту до зарубіжних

видань. Внаслідок цього знижується значення української наукової мови, що розвивається завдяки україномовним науковим публікаціям. Те ж саме і ще більшою мірою стосується видання в Україні й українською мовою монографій, збірників наукових праць, енциклопедичної літератури. Якщо у часи СРСР та навіть після припинення його існування українська наукова продукція та наукова мова були поставлені у вторинне щодо російської мови становище, що визнається нині чинником денационалізації та культурного геноциду, то нині Україна в особі МОН нормативно визначає упосліджений статус україномовного наукового контенту щодо англійської мови. Українська мова як мова української науки втрачає навіть мінімальні шанси стати привабливою для зарубіжних колег, адже нею видаватиметься ще менше текстів. Це сприяє зниженню обсягу україномовного наукового контенту і матиме наслідком гальмування і неповноцінність розвитку української культури.

Ще одним наслідком згаданих вимог МОН буде сприяння втраті того, що авторитетні зарубіжні науковці називають «втратою локального знання». Насамперед це пов'язано з тим, що публікації в зарубіжних виданнях, що включені до визначених наукометричних баз (таких українських журналів у низці наук немає), опиняються поза контекстом українського наукового життя. Такі дослідження, зокрема з низки соціогуманітарних наук, не матимуть належної експертизи поза Україною через відсутність відповідних фахівців, а для українських експертів і наукового співтовариства стають практично недоступними через заборону ре-публікації статей власниками журналів. Отже, зникає можливість інтеграції та впровадження, оцінювання результатів наукових досліджень в Україні, а натомість здійснюється їх експорт до часом невідповідної і незацікавленої аудиторії, ігноруються питання реальної присутності чи відсутності новачності та цінності досліджень. У значній частині випадків українські матеріали відкидаються у західних виданнях через відсутність змоги здійснити їх експертизу чи як непридатні через свою вузькість і неактуальність для міжнародної аудиторії, українські автори публікуватимуться у неспеціалізованих чи неякісних журналах, що потрапили до згаданих наукометричних баз і не цікаві ані західному, ані українському читачу. Розрив між науковими дослідженнями, їх результатами, презентацією їх результатів, їх впровадженням дедалі збільшується.

Низка чинників – таких, як низький рівень володіння англійською мовою переважною більшістю науковців, відмінні від англо-американського світу стиль наукового мислення та підходи до викладу наукового тексту (принаймні, в соціогуманітарних науках), відсутність «скопусівських» видань в Україні з цілої низки галузей знань, значна тривалість процесу публікації статей у таких журналах, відсутність доступу більшості українських науковців до згаданих наукометричних баз і тому

незнання вимог і особливостей публікації в тих чи інших журналах – у зв'язку із згаданими вимогами МОН України щодо публікації результатів наукових досліджень – приведуть до значного гальмування розвитку цих досліджень через фактичну неможливість здійснення наукової атестації у низці наук. В умовах кризового стану наукової сфери в Україні це може мати для неї непоправні наслідки.

Низка нормативних документів Міністерства освіти і науки України щодо оцінювання результатів дисертаційних досліджень, а також здобуття наукових ступенів і вчених звань повинні бути скасовані як такі, що не відповідають вимогам законодавства України, порушують принципи і критерії оцінювання наукової діяльності та атестації наукових кадрів, спричиняють суттєву шкоду розвитку науки і культури в Україні, містять корупційну складову, становлять виклик національній безпеці в сфері науки, освіти і культури.

Питання підготовки наукових кадрів є системним, комплексним і має розглядатися в контексті реалізації засад державної політики у сфері наукової та науково-технічної діяльності, визначення місця та ролі науки в суспільстві, її фінансового та матеріально-технічного забезпечення, соціального статусу наукового працівника та вченого у суспільстві.

Наука сьогодні є однією з найконкурентніших сфер діяльності та вагомим економічним ресурсом, що визначає рівень інноваційного розвитку держави. Показником інноваційного розвитку у світі вважається наукоємність валового внутрішнього продукту та кількість дослідників на 1 млн населення.

В Європейському Союзі середні витрати на науку становлять близько 2% ВВП, наприклад, у Франції — 2,23 % ВВП, Угорщині — 1,38% ВВП. В Україні цей показник становить 0,23 % ВВП. Витрати в розрахунку на одного дослідника в Україні становлять 8,8 тис. дол. США, що у 19 разів менше, ніж у Франції (172,3 тис. дол.) та у 7 разів менше ніж в Угорщині (62,5 тис. дол.).

Чисельність наукових працівників у світі постійно збільшується. За останні п'ять років вона зросла на 20 % і становить понад 8 млн. осіб. Кількість дослідників на 1 млн. населення у ЄС нині становить 3359 осіб. В Україні загальна кількість дослідників за роки незалежності зменшилася майже у 5 разів. При цьому процес скорочення кадрового потенціалу науки в Україні триває, посилюється міграція, насамперед молодих учених, за кордон. Вітчизняна наука перетворюється на донора для нарощування наукового потенціалу інших країн.

Як наслідок, з прийняттям нормативно-правових актів Кабінету Міністрів України, наказів Міністерства освіти і науки України виникли додаткові проблеми, які негативно позначилися на процесі підготовки наукових кадрів. Їх поява обумовлена надмірною бюрократизацією та

недотриманням норм законодавства та порушенням академічних свобод і прав вчених. Зокрема, це стосується визначення галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти та відсутності механізмів збереження і розвитку наукових шкіл за відповідними спеціальностями та спеціалізаціями, надмірними вимогами до наукових публікацій та кількості наукових праць докторів філософії та докторів наук, акредитації спеціалізованих вчених рад та термінів їх повноважень, підтвердження рівня володіння іноземною мовою.

Реформування системи освіти та наукової діяльності має сприяти зростанню науково-технічного потенціалу країни і відбуватися з урахуванням потреб економіки та ринку праці, забезпечувати розвиток основних напрямів науки і техніки, інноваційному розвитку індустрії, забезпеченню національної безпеки і оборони держави.

Міністерство освіти має забезпечити швидкі й ефективні реформи саме *в освітній діяльності*. *Менеджмент науки має здійснювати Національна академія наук України* задля акумулювання інформаційних ресурсів про національні надбання в галузі науки, нові сфери економічної діяльності, регіональні інноваційні ініціативи, запровадження інтелектуально-інноваційного типу розвитку економіки, забезпечення національної безпеки і оборони та захисту національних інтересів України.

Реформування Національної академії наук України також має здійснюватися на основі принципів економічного прагматизму, стимулювання дійсно інноваційної діяльності, максимальної креативності й ефективності результатів наукових досліджень. Максимальна свобода наукового пошуку й державна підтримка суспільно значущих досліджень, максимальна відповідальність учених за результати наукових розробок. Мінімізація затрат на управлінський персонал у сфері наукової діяльності, на утримання малоефективних інститутів, центрів, які багато в чому дублюються за тематикою, не стимулюють інноваційні дослідження і які фінансово не спроможні оплачувати навіть приміщення та витрати на опалення й електроенергію. В результаті організаційно-фінансової оптимізації вивільнені кошти мають бути спрямовані на підтримку науковців, забезпечення гідної оплати праці й стимулювання інновацій, якнайшвидший результат для соціально-економічних реформ.